
ÓKOR

Emlékezés Augustusra

Róma első császára, Augustus Kr. u. 14-ben hunyt el, így a 2014-es esztendő halálának a 2000. évfordulója volt. A bimillennium Európa-szerte több megemlékezésre adott alkalmat, így Magyarországon is, ahol egy Augustusnak szentelt nemzetközi konferencia megrendezésére került sor. Ez a könyv is a 2000. évforduló apropójából született meg. Nem tudományos monográfiáról van szó, hanem magas szakmai igényvel készített népszerűsítő munkáról. A római kultúra iránt érdeklődők számára nagyszerű olvasmány. A három szerző történész, régész és irodalmár szemmel nézve mutatja be Augustus életútját és munkásságát hat fejezetre tagolva és szinte észrevétlenül simasággal összecsiszolva alfejezeteiket. Mindegyik tudományterület Augustus alakjának a bemutatását és megismerését szolgálja.

I. Octaviusból Caesar lesz – Kr. e. 63–44

C. Octavius születésekor (63. szeptember) Cicero volt a consul, s ekkor tártá fel a Catilina-féle összeesküvést. A Kr. e. I. század közepének történetét Rómában két kiemelkedő politikus határozta meg: Pompeius és Caesar. Mindkettőjük törekvése arra irányult, hogy az államot (*res publica*) saját érdekeik érvényesítésének vessék alá. Mindketten sikeres hadvezérek voltak, Caesar Galliában, Pompeius a Közel Keleten (Asia, Syria) aratott győzelmeket. Az id. Plinius tudósítása szerint az előbbi több mint egy millió ellenséget ölt meg, míg az utóbbi több mint 12 milliót üzött el, ölt meg, vagy vetett hatalma alá, és 846 hajót süllyesztett el vagy foglalt el. A két versengő politikus Kr. e. 48-ban került szembe katonailag is egymással Pharsalosnál, ami Pompeius vereségével végződött. Octavius ekkor öltötte fel a *toga virilis*t, és Caesar befolyásának köszönhetően a papi testületbe is felvették. Caesar mind többet törődött unokaöccsével, Kr. e. 45-ben nemcsak a patríciusok közé vette fel, hanem megtette általános örökösévé is, valamint kinevezte lovas-parancsnoknak (*magister equitum*).

A két vezető politikus Róma kiépítésében is igyekezett otthagyni névjegyét. Pompeius Kr. e. 55-ben megépítette a város első közhízházát, melynek

felavatásakor 500 oroszlánt öltek meg, és 17–20 elefántot is felléptettek. Caesar megkezdte a Forum Iulium építését, benne annak a Venus Genetrix-nek szentelt templommal, akit a gens Iulia ősanjaként tartottak számon. Octavius 17 éves, amikor sor került a Forum felavatására, és ugyanabban az évben részt vehetett nagybátyja triumphusában is. A két vezető politikus portrészobroiraival igyekezett elfoglalni a város központi terét, a Forum Romanumot. Álló és lovas szobraik jelentek meg. Pompeius Nagy Sándorra emlékeztető hajviselettel, Caesar pedig a római senatusi arisztokrácia hagyományaiban gyökerező vonásokkal (*gravitas*).

Octavius születésekor tartotta *Cicero* a senatusban a Catilina elleni első beszédét. Ő volt az első, aki a retorika görög szabályait alapos művében (*Brutus*) összefoglalta, a római viszonyokra adaptálta és a gyakorlatban is alkalmazta. Olyan behatóan tanulmányozta a görög filozófiát, mint senki előtte. Politikai nézeteit a *De re publicá*ban fogalmazta meg: vezető szerepet tulajdonított a *princeps*nek, amely azonban kizárólag annak *auctoritasán* alapul, nem pedig a hadseregen. A korszak legműveltebb írója *M. Terentius Varro* volt, aki több enciklopédikus művet is írt (*Disciplinae*, *Antiquitates*), melyek sajnos nem maradtak fenn. A korszaknak több lírai költője is volt (pl. *Calvus*), a legjelentősebb azonban kétségtelenül *Catullus*, akinek szerelmi költészete maradandó dicsőséget szerzett. A másik költő *genius* ebben az időben *Lucretius* volt, aki az atomelméletéről írt hexameteres tankölteményt latin nyelven. Octavius gondos iskoláztatásban részesült, retorikai tanulmányait a pergamoni Apollodórosnál végezte az illyriai Apollóniában, ott érte Caesar halálhíre.

II. Véres karrier – Kr. e. 44–27-ig

A hazaérkező ifjú Caesart a meggyilkolt dictator katonái lelkesen fogadták. A consul ekkor a 20 évvel idősebb Antonius volt, aki nagyhatású halotti beszédet mondott. A senatus ingadozott a caesianusok és Caesar-gyilkosok között. Az ifjú Caesar, Antonius és Lepidus között létrejövő új triumviratus proscriptiókat rendelt el, egy-egy így levágott fejért 70–80 év egyszerű munkáskeresetét helyezték kilátásba. Több mint 300 senator és 2000 lovag szerepelt a listákon, a levágott fejeket a Forum Romanumon helyezték el. Az ifjú Caesar állítása szerint próbálta mérsékelni a vérengzést, de még Cicerót sem sikerült megmentenie, annyira gyűlölte őt Antonius az ellene mondott beszédei miatt. Kr. e. 42-ben Philippinél az utolsó jelentős republikánusok fejei is a porba hulltak, ill. a Forumra kerültek. Sextus Pompeius legyőzésekor 6000 rabszolgát feszítettek keresztre, akik hozzá szöktek át. Végül a szövetségesek is egymás ellen fordultak. A propaganda azonban

mindent megtett azért, hogy Actiumot (Kr. e. 31) ne polgárháborúként, hanem Kleopátra hellenisztikus birodalma elleni háborúként tüntesse fel. Egyiptom legyőzésével és elfoglalásával az ifjú Caesar élete legnagyobb katonai sikerét érte el – persze Agrippa segítségével –, s ezért a legnagyobb elismerésekben részesült. A legidőtállóbb ezek közül az Augustus név odaítélése volt Kr. e. 27-ben. Bár formálisan csupán az első polgára (*princeps*) lett a helyreállított államnak (*res publica restituta*), kezében olyan hatalom összpontosult, ami ténylegesen a császárságot jelentette.

A hatalomért folytatott küzdelem a képek segítségével is zajlott. A Caesar istenné avatásakor megjelent üstökös isteni jelként való értelmezését Octavianus (innenről kezdve ezt a névváltozatot használja a könyv) azonnal kihasználta, Caesarnak csillaggal ellátott szobrot állíttatott, magát pedig *divi filius*nak nevezte. De attól sem riadt vissza, hogy magának lovas szobrot állíttson, a denárjaira pedig saját képmását veresse. Sextus Pompeius legyőzésekor újabb megtiszteltetés érte: aranyszobrot állítottak neki a Forumon, a szobor oszlopát pedig hajóorrokkal díszítették. A szoboralakon nem hadvezéri öltözék vagy toga volt, hanem mezítelenül állt, ami heroikus ábrázolást jelent a hellenisztikus uralkodók modorában. A 30-as évek végén a kisázsiai uralkodó, Maussolos mintájára Mausoleumot építtetett magának és családjának, melynek tetejére életnagyságúnál nagyobb szobra került. Rezidenciáját a Palatinuson alakította ki, melynek belsejét pompás falfestményekkel díszítette. Szomszédságában felépíttette isteni patrónusának, Apollónak a templomát. A Forumon a Iuliusok jegyei jelentek meg: megépíti a Curia Iuliát, Divus Iulius templomát, a senatus pedig diadalívet állíttat neki Actium után. Actium mellett megalapítja a győzelem városát (Nikopolis) egy hatalmas győzelmi emlékművel és egy Apollónak szentelt templommal.

Caesar meggyilkolása után Cicero az első, aki Antoniusszal szemben Octavianusba veti reményét, hogy a köztársaságot megvédelmezi. Ekkor mondja el legszenvedélyesebb beszédeit, Démostenés mintájára a filippikákat. Plutarchos életrajza szerint Cicero még Pompeius idején álmában egy ifjút látott, akinek Octavianushoz hasonló vonásai voltak, és megsza badította Rómát a polgárháborúktól. Cicerónak azonban végzetesen csalódnia kellett, mert Octavianus és Antonius szövetségre léptek, és ő Antonius bosszújának áldozatává vált. Az Augustus-kori irodalomban nevét is teljes hallgatás övezte. Ugyancsak hallgatás övezte a római szerelmi elégia megteremtőjének, Cornelius Gallusnak a nevét, leszámítva Vergilius 10. eclogáját. Az 1. ecloga *praesens divus*át a szerző nem Octavianusra vonatkoztatja, mint ahogy a 4. ecloga megszülető gyermekét sem hozza összefüggésbe vele. Horatius első verseskötetében, a Szatírákban az ifjú Caesart még meg

sem említi. Actium után változik meg némiképp epikureus alapállása a Szatírák második könyvében, és még inkább az Epodosokban. Vergilius a Georgicában válik augustusi költővé. Nemcsak az aktuális téma révén, hanem a princeps hódoló hangnemű emlegetésével. Itt már egy hozzá szóló eposz megírását is kilátásba helyezi.

III. Róma uralkodója – Kr. e. 27–17

Kr. e. 27 után Augustus egyeduralkodó magától értetődővé vált. A többször megismételt consulság mellett a néptribunusi hatalmat (*tribunitia potestas*) is ráruházta a senatus. A nyugalmas esztendőik közül csupán a Kr. e. 23. év jelentett kivételt, amikor egy összeesküvést lepleztek le, éhínség támadt és pestis tört ki, aminek veje, Marcellus, a kiszemelt utód is áldozatul esett. Ebben a nehéz helyzetben egyesek dictatorrá akarták kinevezni, de Augustus csak a gabonaellátásról való gondoskodást (*cura annonae*) vállalta magára. Kr. e. 19-ben nagy külpolitikai sikerként könyvelte el, hogy a parthusoktól visszaszerezte a még Crassus hadjárata során elvesztett hadijelvényeket (*signa recepta*). A senatus létszámát 1000-ról 600-ra redukálta. Lányát, Iuliát Marcellus halála után Agrippához adta feleségül, akitől két unokája született.

A szimbolikus képnyelvben nagy szerep jut azoknak a kitüntetéseknek, melyeket a senatus Kr. e. 27-ben Augustusnak adományozott: a tölgykoszorúnak (*corona civica*), a két babérfának, a díszpajzsnak (*clipeus virtutis*). Kr. e. 19-ben készülhetett a Prima Porta-i szobra, melynek mellpáncélján középen a hadijelvények visszaszolgáltatása látható, amit kozmikus és isteni alakok öveznek. A jelenet olyan, mint egy himnikus költemény, mint egy Augustusról szóló panegyricus. A szobor mezítláb ábrázolja az uralkodót, tehát heroizálja. Udvari munkáról van szó, amely valószínűleg a császári család megrendelésére készült. A szobor nyugalmat és békét sugároz. A klasszicizáló portré mértékadóvá vált egészen az idős kori ábrázolásaiig. A parthusokkal szembeni sikert a birodalom különböző városaiban, így Pergamonban, Athénban emlékművek örökítették meg.

Ez a periódus a római költészet augustusi virágkora volt, mestermunkák sora születik meg Vergiliustól, Horatiustól, Propertiustól és Tibullustól. Propertius szerelmi elégiáival Cornelius Gallust követi. Költeményeinek első könyvére még az anticaesianus hangnem jellemző, de ez a Kr. e. 26 után publikált második könyvben megszélidült. Maecenas ekkor figyelt föl rá. A harmadik könyvben ünnepli az actiumi győzelmet, a negyedik könyv pedig már teljesen augustusi szellemiségű. Horatius ódáinak 3 könyve Kr. e. 23-ban jelent meg. A görög líra követője, művészileg a legigényesebb-

ben megszerkesztett mű a latin irodalomban. Feltűnő az epikureizmustól való eltávolodás. Az istenekbe vetett hitét igazolja a sok himnusz és ima az istenekhez, olykor Augustus Caesar üdvéért, akit már jelenlévő istenként (*praesens divus*) aposztrofál, és akire biztos apotheosis vár halála után. Különösen kiemelkedőek ünnepélyességükkel az ún. római ódák. Ekkor születik meg a rómaiak nemzeti eposza, Vergilius Aeneise. Ebben Augustus dicsérete ősein keresztül valósul meg, de olykor direkt módon is. Egyetlen mű sem volt annyira augustusi, mint ez. A szerelmi elégia másik nagy művelője Tibullus volt, aki távol tartotta magát Augustustól és környezetétől, de nem képviselt ellenzékét. A történetírás kiemelkedő alakja Livius, aki a város alapításától írta meg Róma történetét. Bár pompejanus volt, hőseinek morális tartása, példaszerűsége jól beleillett az augustusi ideológiába. Egyetlen irodalmi műfaj sem változott annyira meg, mint a retorika, amely politikai szerepét teljesen elvesztette. Az oktatásban beszédgyakorlatként (*declamatio*) megőrizte szerepét, és a szellemes társalgás eszközévé vált.

IV. A világ ura – Kr. e. 17–2

Augustus eddig elért eredményei alapot adtak arra, hogy meghirdesse egy új korszak kezdetét. Ezt szolgálta a Kr. e. 17-ben megtartott *ludi saeculares*. A senatus újjászervezésével és személyes hatalmának kiépítésével Augustus megteremtette az alapjait annak, hogy a következő években fokozottabban a külpolitika felé forduljon, és mind Rómában, mind a provinciákban béke-teremtőként ünnepeltesse magát. Való igaz, hogy Augustusszal jó kétszáz évig tartó periódus kezdődött el, amikor a birodalom területén nem volt háború, és polgárháborúra is csak Nero halála után került sor. Új provinciák szerveződtek, mint Noricum, Raetia, Pannonia; Tiberius Germania fölött triumphált. Augustus unokái, Gaius és Lucius Caesar felöltötték a *toga virilist*, és már megtisztelő hivatalokat töltöttek be. Kr. e. 8-ban a Sextilis hónapot Augustusszá nevezték át. Az uralkodó személyes védőszellemét, a *genius Augusti*t isteni tiszteletben részesítették, és Róma városrészeiben külön papi testületek (*vicomagistri*) gondozták a kultuszát. A keleti területeken közös templomokat is emeltek Augustusnak és Róma istennőnek. Születésnapját felvették ünnepként a helyi kalendáriumokba. A városokban papi testületek (*Augustales*) jöttek létre kultuszának ápolására főleg a befolyásos felszabadítottakból. Mindezeket az új jelenségeket feliratok sokasága örökítette meg.

Kr. e. 13–9 között megépült az Ara Pacis, mellette a Horologium (napóra) egy Egyiptomból Rómába szállított obeliszkkel. Augustus születésnapján az obeliszk árnyéka közvetlenül az Ara Pacisra mutatott. Mindez a

*saeculum aureum*ot mint a kozmikusan meghatározott *saeculum Augustum*ot juttatta kifejezésre. Kr. e. 2-ben elkészült a Forum Augustum a Mars templommal, melynek szentélyében Mars, Venus és Divus Iulius szobra állt mint a Iuliosok családi hagyományában az isteni legitimáció kifejezői. Az oszlopcsarnok exedráiban egyik oldalon Aeneas és a Iuliosok őseinek szobrai, a másik oldalon Romulus és Róma nagyjai, a *summi viri* szobrai álltak. A tér közepén egy négyesfogat állt, melyet a senatus Augustusnak állított *pater patriae* felirattal.

Horatius, a legnagyobb még élő költő alkotta meg a *ludi saeculares* ünnepi himnuszát, a *Carmen saecularé*t. Miközben a lírai költészettel már fel akart hagyni, Maecenas biztatására Kr. e. 13-ban elkészítette az ódák 4. könyvét, melyet Augustus dicsőítésével zár le. Megírja leveleinek (*Epistulae*) két könyvét, melyek közül a legfigyelemreméltóbb az *Ars poetica*. Az ebben kifejtett esztétikai elvek teljes összhangban voltak az augustusi klasszicizmussal. Propertius költeményeinek 4. könyvében egészen az augustusi rend hívévé válik, és római Kallimachosként zengi meg az ünnepeket és a szent helyeket. Augustust a világ megmentőjének (*mundi servator*) nevezi. Ovidius az augustusi kor késői nemzedéke, Cicero halála évében (43) született. Örül, hogy egy új korszakba született bele. Első verseskötete az *Amores*, mely Kr. e. 18-ban jelent meg, egy időben Augustus házassági törvényeivel. Ezekről azonban merőben eltérő szellemiséget sugárzott. Romulus és Remus vagy Aeneas fogantatásának a felemlegetése nem volt összhangban a házastársi hűség elvárásával.

V. A monarchia ragyogása és árnyoldala – Kr. e. 2–Kr. u. 14

Hamarosan súlyos csapások érik Augustust: Kr. u. 2-ben, illetve 4-ben mindkét unokája meghalt, így nem maradt más lehetősége, mint mostoha-fiát, Tiberiust kiválasztani az utódlásra. Kr. u. 8-ban derült fény Aemilius Paullus összeesküvésére, aki az ifjabb Iulia férje volt. Mindkettőjükre száműzetés várt, és ugyanebben az évben Ovidiusra is. Kr. u. 6-ban súlyos felkelés tört ki Pannoniában, ugyanebben az évben éhínség Rómában. Az idegeneket az orvosok és tanárok kivételével kitiltották a városból. A legnagyobb csapás Kr. u. 9-ben következett be: P. Quintilius Varus három legióját megsemmisítették a germánok a Teutoburgi erdőben. Tiberiusnak sikerült a pannoniai felkelést levernie, majd Germaniába büntetőexpedíciót vezetett. Mindemellett Augustus megnövelte a birodalom területét, és sikeres integrációs politikát folytatott. A keleti területeken épített a görög városok hagyományaira, a helyi arisztokráciából alakította ki a városi tanácsokat (*bulé*). Nyugaton nem voltak városi előzmények, így először a romanizáció

folyamatát kellett elősegítenie. Az urbanizáció és a municipalizáció a rómaiak legeredményesebb hatalmi eszköze volt. A provinciális arisztokráciában olyan erős igazodási vágy alakult ki a birodalmi arisztokráciához, hogy helyi közösségeiket teljesen római mintára alakították ki. A császári hatalom szilárd bázisát a senatori rend és a lovagrend alkották, és mindkettő kibővült a romanizált provinciák jómódú lakosaival. Ezek az újítások a római társadalom hosszú távú fejlődését biztosították, és a birodalom tartós virágzását eredményezték. A *plebs urbanára* is gondja volt Augustusnak: rendszeres gabona- és pénzosztásra kerített sort, játékokat, színházi előadásokat rendezett. Augustus egyeduralkodó biztonságot, békét és jólétet garantált alattvalóinak. Az uralkodó méltán fogalmazta meg eredményeit az ún. Monumentum Ancyranumban (*Res gestae divi Augusti*).

A császár iránti tiszteletüket a provinciálisok közvetlenül is kifejezésre juttathatták. Rómában ez nem volt lehetséges, ezért Kr. e. 7 óta a házi és városnegyedi istenekkel, a Larokkal kapcsolták ezt össze. Így keletkeztek a Lar-oltárok, melyeken rendszerint az uralkodó Geniusát is ábrázolták. Ezek az oltárok az uralkodóház iránti *pietast* fejezték ki. A boscorealei villában (a Vezúv lábánál) előkerült ezüstserleg domborműves díszítése a trónoló Augustust ábrázolja Venus, Mars, Virtus és Honos társaságában. A Gemma Augusteán Augustus Iuppiterként jelenik meg Dea Romával együtt ülve trónusán. Valószínűleg egy előkelő római készíttethette a princepsnek ajándékba. Mindmegannyi himnikus uralkodódicsőítés. Az augustusi minták leszivárogtak a társadalom minden rétegébe. M. Caelius kenotaphján a megdicsőült centurio látható, fején *corona civica*, mellpáncélján kitüntetései (*phalerae*). Egy felszabadított sírdomborművén ugyanolyan hajviselettel jelenik meg, mint a princeps, mellyel lojalitását kívánta kifejezésre juttatni.

Ovidius Ars amatoriája az erotikus csábítás tankönyvének tekinthető. Két könyve a férfiaknak, egy harmadik a lányoknak szól. Ebben Pasiphaénak ilyen tanácsot ad: a férjet jobb egy másik férfival megcsalni, mint egy bikával. Ovidius a mesterműnek számító Metamorphosesben sem tagadja meg magát. A kezdetektől a jelenkorig tartó eposzban a mitológiai történetek java része erotikus. A Fastit, ami egy kommentált római ünnepi naptár, demonstratív módon az augustusi valláspolitikának szenteli. Január elejétől kezdve Augustus nem annyira világaluraló, mint inkább béketeremtő princepsként jelenik meg, aki bezárja Ianus kapuját, hogy a békét Rómában marasztalja. Ahogy Iuppiter az istenek atyja, úgy Augustus az embereké, és már életében istenségnek tekinthető. Miután házában Vestának szentélyt alakított ki, a Palatinuson Apollóval együtt már három isten lakik. De mindez már hiábavalónak bizonyult: Ovidiusnak Kr. u. 8-ban, 51 évesen, alko-

tőereje csúcspontján száműzetésbe kellett mennie. Ebben részben az Ars amatoria (*carmen*) játszhatott szerepet, részben az ifjabb Iulia házasságtörésében valamiféle érintettsége (*error*). A száműzetésben Ovidius két költeményciklust készít, a Tristiát és az Epistulae ex Pontót. Ezek elemzésének a szerző a szokottnál nagyobb teret szentel. A Tristiáról írja, hogy tehetségben nem marad el a korábbi költemények mögött. A száműzetésben írt versek témája szinte mindig ugyanaz: Augustus haragjának megnyihítése és önma-ga bűnének mentegetése. Hosszan felsorol pl. korábbi költőket, akiknek a szerelmi-erotikus téma nem okozott semmilyen bántódást. Az Epistulae 4. könyvét jórészt már Augustus halála után írta, megénekelte Augustus apot-heosisát. Ezt követően reményét Germanicusba vetette. Hiába.

VI. Búcsú egy istentől – kitekintés

A Forumon az utód, Tiberius mondta a gyászbeszédet. A hamvakat a Ma-soleumban helyezték el. Templomot építettek divus Augustus tiszteletére, de nemcsak Rómában, hanem a birodalom sok városában is. A provinciálisoknak a császár az emberiség megmentője volt, mert békét teremtett szárazon és vízen, a városok törvényes rendben és jólétben virágoztak. A császári adminisztrációt felszabadítottakra és lovagokra alapozva tette hatékonyá. Ragyogóan értett ahhoz, hogy az arisztokráciát, a római népet, a katonaságot és a provinciálisokat megnyerje politikájának. Paradox módon császár is volt és ugyanakkor a köztársasági hagyomány szerinti magistratus is.

A gyászmenetben felvonultatták a princeps ábrázolásait, a Iuliusok és a *summi viri* szobrai. A ravatal a Divus Iulius templom előtti szónoki emelvényen állt. Palatinusi házát szentélyé alakították. A pénzérméken a napisten sugárkoszorújával ábrázolták. Valamennyi római császár számára mintává vált. A Szent Római Birodalom császárát is Augustusnak nevezték. Utoljára Mussolini tüntette fel magát új Augutusként.

A kötetet gazdag bibliográfia zárja, mely tematikus rendben, mindhárom tudományterületre külön-külön, tartalmazza a legfrissebb szakirodalmat.

Ralf von den Hoff, Wilfried Stroh, Martin Zimmermann: Divus Augustus. Der erste römische Kaiser und seine Welt. (Az isteni Augustus. Az első római császár és világa). C. H. Beck, München 2014. 340 o.

Gesztelyi Tamás